

سرمایه اجتماعی: تعاریف و ابهامات

دکتر منصور حقیقتیان

چکیده

مقاله حاضر، اساساً یک بررسی مفهومی درباره‌ی واژه سرمایه اجتماعی می‌باشد. سرمایه اجتماعی از اواسط دهه ۱۹۸۰ میلادی رواج فراوانی یافته و توسط اندیشمندان بسیاری، درباره‌ی موضوعات متنوعی بکار گرفته شده است. تحقیق حاضر در سه محور تنظیم گردیده است:

- ۱- با توجه به اینکه مفاهیم انسجام اجتماعی، وحدت گروهی و مضامینی که از آنها ناشی می‌شوند، مفاهیم قدیمی جامعه‌شناسی هستند، لکن جالب توجه است که چرا امروزه این مفهوم تا این اندازه مورد استقبال قرار گرفته است. سه دیدگاه در این راستا ارائه شده است.
- ۲- با بررسی تعاریف ارائه شده توسط پیرسوردیو^۱ و جیمز کلمن^۲ - دو اندیشمندی که در این زمینه بسیار مطرح هستند - به فضای مفهومی مربوط به سرمایه اجتماعی پرداخته شده است.

۳- در پایان، سوالات و ابهاماتی مطرح می‌شوند که باید در جهت رفع آنها تلاش گردد تا سرمایه اجتماعی از نظر مفهومی، صراحت و شفافیت بیشتری یابد.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، انسجام اجتماعی، فردی یا جمعی بودن سرمایه اجتماعی، ابطال ناپذیری، تعویض پذیری

مقدمه

مفهوم سرمایه اجتماعی، به معنای منافع و مزایایی عموماً پنهان و برنامه ریزی نشده‌ای است که از روابط اجتماعی فرد ناشی می‌شوند، در سالهای اخیر در ادبیات علوم انسانی و مخصوصاً جامعه‌شناسی اهمیت و رواج بی سابقه‌ای یافته، و در زمینه‌هایی بسیار متفاوت و متنوعی بکار گرفته شده است. جیمز کلن (۱۹۸۸) درباره تاثیر سرمایه اجتماعی خانواده بر موفقیت تحصیلی کودکان مطالعه کرده است. در حالیکه رابرت شون^۱ و همکاران (۱۹۹۷) از آن برای مطالعه فرزندآوری خانواده‌های مرفه در آمریکا سود جستند. برخی از اقتصاددانان مانند گلن لوری^۲ (۱۹۷۹) از مفهوم سرمایه اجتماعی برای توضیح نابرابری‌های درآمد بین گروههای نژادی در آمریکا استفاده کرده‌اند و رابرت پوتنام^۳ (۱۹۹۳) بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورها یا مناطق مختلف بعضی کشورها، رابطه معنی داری پیدا نمود. طبق گزارش آقای باوم^۴ (۲۰۰۰)، تا پیش از سال ۱۹۸۱، تعداد مقالات و مجلات علمی که در فهرست مفاهیم کلیدی آنها کلمه سرمایه اجتماعی وجود داشت، تقریباً ۲۰ مورد بود. این رقم برای سالهای بین ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۵ به حدود ۱۰۹ مورد افزایش یافته و برای سالهای بین ۱۹۹۶ تا ۱۹۹۹، این رقم به حدود ۱۰۰۳ مقاله رسیده بود (نقل از شارع پور، ۱۳۸۳، ص ۲۹۷).

باید خاطر نشان ساخت که در این معنی یعنی اینکه، درگیر بودن و مشارکت کردن در اجتماعات و گروهها میتواند پی آمدهای مثبت برای فرد داشته باشد، واژه سرمایه اجتماعی مفهوم چندان نو و جدیدی نیست. و به آرای بزرگان گذشته جامعه‌شناسی مانند بررسی‌های امیل دورکیم

1. Schone
2. Loury
3. Putnam
4. Baum

درباره انسجام اجتماعی و یا بحث کارل مارکس درباره آثار منفی تقسیم فزاینده کار بر روی انسانها و یا ایده های گنورگ زیمل^۱ درباره آثار مخرب شهرنشینی بر فرد، برمی گردد (برای دسترسی به سابقه این مفاهیم، رجوع شود به چلبی، ۱۳۷۵؛ از کیا و غفاری، ۱۳۸۳، ص ۲۸۳-۲۷۹). معذالک، این سوال پیش می آید که اگر این مفهوم، قدیمی هست، علت رواج و فراگیر شدن کنونی آن از چیست؟ در این زمینه سه دلیل یا دیدگاه را می توان برشمرد:

۱- با توجه به عقلانی شدن روابط اجتماعی و فراگیر شدن آنچه پارسونز^۲ تحت عنوان متغیر الگوئی "عام گرایی"^۳ (ترنر^۴، ۱۹۸۲، ص ۴۷) مطرح کرد. به نظر می رسد که کنشهای اجتماعی طبق الگوهای هنجاری شده و غیر شخصی هویت می یابند و روابط شخصی افراد نقش چندان در این زمینه بازی نمی کند. یعنی دنیای مشاغل بقدری بوروکراتیزه و مقرراتی شده اند که روابط فردی نتوانند کارکرد قابل ملاحظه ای داشته باشند. لین^۵ و همکاران (۱۹۸۱، ص ۱۱۶۴) در مطالعه خود درباره نقش روابط اجتماعی بر روی شغل یابی، اذعان می کنند که در ادبیات شغل یابی، این پیش فرض بسیار جا افتاده است، که بازار کار، عموماً یک میدان باز و رقابتی می باشد، و کارفرمایان اصولاً عقل گرا بوده و به دنبال بهترین و شایسته ترین فرد برای فرصت شغلی خودشان هستند و عرضه نیروی کار نسبتاً فراوان است، کارفرمایان معمولاً اطلاعات زیادی درباره فرصت های شغلی خودشان انتشار می دهند، که شایسته ترین متقاضی را پیدا کنند. لین و همکاران در تحقیق خود نشان می دهند که روابط شخصی و خانوادگی تاثیر قابل ملاحظه ای بر روند شغل یابی دارند و در چنین فضایی است که مفهوم سرمایه اجتماعی، با قائل شدن نقش مهمی برای روابط شخصی و اجتماعی، بنظر می رسد که با واقعیات، تطابق بیشتری داشته و مورد توجه قرار می گیرد. در همین راستا شاید بتوان مطرح کرد که دلیل کمتر مورد اقبال واقع شدن این مفهوم در ایران، بخاطر این باشد که اینگونه فرآیندها در ایران هنوز عقلایی نشده اند و افراد نسبت به تاثیر روابط شخصی بر فرایندهای اجتماعی آگاه نیستند. و بنابراین مفهوم سرمایه اجتماعی در این جامعه حرفی برای گفتار نداشته است.

1. Simmel
2. Parsons
3. Universalism
4. Turner
5. Lin

۲- دلیل دیگری که برای رواج واژه سرمایه اجتماعی بیان شده است، این است که بسیاری از الگوهای اقتصادی درباره رفتار انسانی، برای جامعه شناسان دارای وضوح نظری و مفهومی قابل ملاحظه ای هستند. و جامعه شناسان با بکارگیری آنان و جامعه شناختی کردن آنها، می‌توانند بسیاری از رفتارهای اجتماعی انسانها را تبیین کنند (استون^۱ و همکاران، ۱۹۹۹ ص ۲). مفاهیمی مانند سرمایه، مطلوبیت نهایی، قابل تعویض بودن، حداکثر سازی سود و مانند اینها، در اقتصاد، مورد اجماع بوده و کاربرد آنها در حوزه رفتار اجتماعی انسانها توسط دانشمندانی مانند گری بکر^۲ مورد اقبال فراوان واقع شده است.

۳- سومین دلیل این است که سرمایه اجتماعی تاکید زیادی روی پی آمدهای مثبت اجتماعی بودن دارد، و توجه چندانی به پی آمدهای منفی آن، مورد نظر نبوده است (پورترز، ۱۹۸، ص ۲). یعنی درجهانی که فردگرایی به صورت افراطی فراگیر شده است، این مفهوم توجه را به روابط اجتماعی و اهمیت ارتباط با دیگران جلب می‌کند. کلمن می‌گوید: "سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود. واکنشهای معین افرادی را که درون ساختار هستند، تسهیل می‌کند. سرمایه اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه، مولد است و دست یابی به هدف‌های معینی را، که نبودن آن دست یافتنی نخواهد بود، امکان پذیر می‌سازد" (کلمن، ۱۹۹۰ ص ۴۶۲)، به این معنی که ارتباطات افراد، در صورتیکه نتیجه مثبت داشته باشند و مولد باشند، سرمایه تلقی می‌شوند.

تاریخچه و تعاریف سرمایه اجتماعی

درباره سابقه بکارگیری مفهوم سرمایه اجتماعی، استون و همکاران (۱۹۹۹، ص ۱۱) معتقدند که جورج هومنز^۳ در کتاب «گروه انسانی» در سال ۱۹۵۰ میلادی برای اولین بار آنرا بکار گرفت. در صورتیکه شارع پور (۱۳۸۳، ص ۲۹۶) بر این باور است که هنیفن^۴ که یک اصلاحگر اجتماعی بود، در سال ۱۹۱۶ میلادی برای اولین بار این مفهوم را معرفی کرد. پوتنام (۱۹۹۵، ص ۱۱) مطرح می‌کند "تا جایی که من می‌دانم اولین اندیشمندی که واژه سرمایه اجتماعی را در

1. Astone
2. Becker
3. Homans
4. Hanifen

معنای اخیرش بکاربرد جین جاکوبز^۱ بود که در کتاب (مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی) در سال ۱۹۶۱ از آن استفاده کرد. "صرف نظر از اینکه واضح این مفهوم چه کسی بوده است، افرادی در فراگیر شدن آن در سالهای اخیر نقش داشته اند؛ جیمز کلن، پیر بوردیو، رابرت پوتنام، یورام بن پورات^۲، گلن لوری و ریچارد برت^۳ بوده اند، که نظرات بوردیو و کلن، موثرترین آنها در این زمینه بوده است، مورد بحث قرار خواهد گرفت.

پیر بوردیو

پیر بوردیو به سه نوع سرمایه اعتقاد دارد: سرمایه اقتصادی، که معمولاً به صورت دارایی و پس انداز جلوه گر می شود. سرمایه فرهنگی که بصورت تحصیلات و تخصص جلوه می کند. و سرمایه اجتماعی که در مجموع منابع بالقوه و بالفعلی که، در نتیجه دارا بودن شبکه با دوامی از روابط کم و بیش نهادینه شده از آشنایی های متقابل بین افراد پدید می آید، می باشد، یعنی منافعی که شخص از مشارکت های گروهی اش بدست می آورد (نقل از پورتز، ۱۹۹۸ ص ۳). بعلاوه اینکه بوردیو اصولاً با یک نگرش مارکسیستی به جامعه می نگرد، و معتقد است که اشکال مختلف سرمایه قابل تعویض و تبدیل به یکدیگر می باشند، و مطرح می کند که ثروت فقط زمانی که به صورت سرمایه نمادین [فرهنگی] در آید، میتواند قدرت ایجاد کند و سرمایه نمادین فقط زمانی که بصورت تعهدات اجتماعی و بصورت ائتلافها و احترامها در آید، تبدیل به قدرت می شود. چنین سرمایه نمادین مانند پول، در یک بازار گردش می کنند. به عبارت دیگر، مدارک رسمی همان نقشی را برای مبادلات فرهنگی انجام می دهند که پول برای اقتصاد مادی انجام می دهد. یعنی هر دو، معیارهای یکسان ارزشی بوجود می آورند و گردش آزاد را امکان پذیر می سازند. یک نظام آموزشی که مدارک تایید شده (رسمی) تولید می کند، تبدیل و تعویض سرمایه فرهنگی به سرمایه اقتصادی را تضمین می نماید (نقل از کالینز^۴ و مکاوسکی^۵، ۱۹۸۹: ص ۲۵۶). بوردیو معتقد است که تمام نهادهای مهم جامعه در باز تولید روابط طبقاتی کنونی نقش دارند و آموزش و پرورش در مشروعیت بخشیدن به اینگونه روابط، نقش مهم تری بازی می کند.

1. Jacobs
2. Ben-porath
3. Burt
4. Collins
5. Makowsky

زیرا محتوای مطالب عرضه شده اکثراً، در راستای منافع طبقات مسلط بر جامعه قرار می‌گیرند. بنابراین افراد وقتی فارغ التحصیل می‌شوند، اندوخته‌ای از سرمایه فرهنگی را دارا می‌باشند، که اگر در بازار فرهنگی موجود، ارزشی داشته باشد، به آنها اجازه ورود به مشاغل و محفل‌های اجتماعی خاصی داده می‌شود (نقل از کالینز و مکاوسکی، ۱۹۸۹، ص ۲۵۵). این تغییرات گوناگون سرمایه به یکدیگر، منجر به این می‌شود که قشر بندی در اقتصاد فرهنگی و اقتصاد مادی بطور متقابل، بصورت علت و معلول، به یکدیگر وابسته شوند. با اینکه اشکال متفاوت سرمایه قابل تعویض به یکدیگر می‌باشند، ولی یک تفاوت اساسی بین مبادلات سرمایه اجتماعی با مبادلات سرمایه اقتصادی وجود دارد و آن عبارت از این است که مبادلات سرمایه اجتماعی از شفافیت و اطمینان کمتری برخوردار هستند. یعنی الزامات تعهدات سرمایه اجتماعی از نظر زمان برگشت آنان و از نظر میزان برگشت، غیر مشخص هستند. فرد هرگز مطمئن نیست که اگر کاری برای کسی انجام می‌دهد، فرد مقابل نیز، کاری که از همان میزان ارزش برخوردار باشد، برای او انجام دهد.

جیمز کلمن

کسی که بیشترین سهم را در معرفیت واژه سرمایه اجتماعی، مخصوصاً در جامعه‌شناسی داشته است. و در واقع این مفهوم با نام او عجین شده است، جیمز کلمن می‌باشد. او نخست در سال ۱۹۸۸ در مقاله‌ای با عنوان "نقش سرمایه اجتماعی در خلق سرمایه انسانی" این مفهوم را معرفی کرد. سپس در سال ۱۹۹۰ در کتاب «بنیادهای نظریه اجتماعی» آنرا بسط و گسترش داد. او تعریف مشخص و واضحی از سرمایه اجتماعی را پیش نمی‌نهد، بلکه مطرح می‌کند «سرمایه اجتماعی شینی واحدی نیست، بلکه انواع مفاهیمی گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساختار اجتماعی هستند و کنشهای معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می‌کنند» بعلاوه اینکه «سرمایه اجتماعی، مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی، کاملاً تعویض پذیر نیست، اما نسبت به فعالیتهای بخصوصی تعویض پذیر است» ... و اینکه «سرمایه اجتماعی نه در افراد و نه در ابزار فیزیکی تولید قرار ندارد» بلکه سرمایه اجتماعی در ارتباط داشتن با دیگران وجود دارد (کلمن، ۱۹۹۰، ص ۴۶۲). کلمن سپس برای دقیقتر نشان دادن منظور خود از سرمایه

اجتماعی، چندین مثال‌هایی ارائه می‌کند و چنین فکر می‌کند که سرمایه اجتماعی را در عمل نشان داده است:

۱- فعالان رادیکال دانشجویی در کره جنوبی معمولاً برای محفل‌های مطالعاتی مخفی خود که در آنها اندیشه رادیکال را ترویج می‌دهند، از افرادی که از یک دبیرستان، شهر و یا کلیسا آمده باشند، نیرو می‌گیرند. و برای احتراز از شناسایی، اعضای گروه‌های مختلف هرگز با یکدیگر ملاقات نمی‌کند، بلکه از طریق نماینده‌ای که تعیین می‌شود، ارتباط برقرار می‌کنند. از نظر کلمن شالوده‌سازمانی این گروه‌ها دو گونه سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد: دبیرستان یا شهر یا کلیسا روابط اجتماعی فراهم می‌آورد که محفل‌های مطالعاتی، بعدها بر پایه آن بنا می‌شوند. و این محفل‌ها خود بعداً می‌توانند برای مخالفت با نظام سیاسی، سازماندهی شوند (کلمن، ۱۳۸۳، ص ۲۶۴).

۲- در فرایند خرید و فروش عمده الماس - که تقریباً در اختیار یهودی‌ها در نیویورک می‌باشد، - فروشنده، الماس‌ها را بدون هیچگونه ضمانت رسمی مبنی بر اینکه خریدار آنها را عوض نکند و یا بانوع کم‌عیارتر جایگزین نکند، در اختیار خریدار می‌گذارد، که به‌خانه یا جای دیگر برده و بطور خصوصی آنها را از نظر مرغوبیت و طبیعی بودن بررسی کند. چنین مبادله گرانبهایی، اگر بر پایه اعتماد متقابل یا ترس از طرد و تنبیه قرار نداشت، بسیار پرهزینه و وقت‌گیر بود. کلمن معتقد است که این اجتماع (خریداران و فروشندگان) بخاطر دارا بودن ویژگی‌های زیر توانسته است چنین محیطی را فراهم سازد: آنها معمولاً روابط بسیار نزدیکی با یکدیگر دارند، هم کیش و هم مذهب بوده، مقدار زیادی از ازدواج‌های بین‌خانوادگی در بین آنها رخ می‌دهد. در یک منطقه از نیویورک زندگی می‌کنند و معمولاً به یک کلیسا (محل مذهبی یهودی‌ها) می‌روند (کلمن، ۱۹۸۸، ص ۵۶۹۸).

۳- خانمی با شوهر و شش فرزندش که از یکی از حومه‌های شهر دیترویت^۱ آمریکا به اورشلیم [قدس] مهاجرت کرده، بعنوان یکی از دلایل مهاجرتش، بیان می‌کند که در قدس با آرامش خاطر بیشتری می‌تواند اجازه دهد فرزندانش در کوچه بازی کنند. یا اینکه بدون هیچ نگرانی اجازه دهد فرزند هشت ساله‌اش، برادر شش ساله‌اش را به مدرسه‌ای که آن طرف شهر است، ببرد. کلمن این «ساختار مذهبی» قدس را که بزرگسالان یک محله، از بچه‌هایی که پدر یا

مادرشان همراهشان نیست، مواظبت می‌کنند را، یک سرمایه اجتماعی برای مردم آن شهر می‌داند.

۴- جیمز میل^۱ قبل از سن شروع دبستان، به پسرش جان استورات میل، زبان لاتین و یونانی را درس داد. و جان میل در دوران جوانی، با پدرش و با بنتام^۲، نوشته‌های اولیه پدرش را مورد بحث قرار می‌داد. جان استورات میل هیچ ویژگی ارثی خارق العاده‌ای نداشت و معلومات پدرش نیز از افراد معاصرش چندان بیشتر نبود. تنها تفاوت خانواده میل با دیگر خانواده‌ها، وقت و تلاشی بود که پدر صرف فرزند می‌کرد و این سرمایه اجتماعی بود که در اختیار جان استورات میل بود.

بنابراین، نتیجه‌ای که کلمن از این مثال‌ها می‌گیرد، این است که، کارکردی که توسط مفهوم سرمایه اجتماعی مشخص می‌شود، مانند ارزش جنبه‌های مختلف ساختار اجتماعی است، که کنشگران بعنوان منابع از آنها، برای رسیدن به منافع شخصی‌شان، استفاده می‌کنند (کلمن، ۱۹۸۸ ص ۱۰۱ S)

ارزیابی و ابهامات سرمایه اجتماعی

همانگونه که ذکر شد سرمایه اجتماعی بطور بسیار وسیعی مورد استفاده پژوهشگران علوم انسانی واقع شده است. با این وجود، این مفهوم دارای ابهاماتی بوده و بنظر می‌رسد محققان گوناگون، تعاریف متفاوت و بعضاً متناقضی از آن داشته باشند. در این راستا، سه سوال یا مشکل قابل توجه هستند:

اول اینکه آنگونه که کلمن مطرح کرده است، معلوم نیست که سرمایه اجتماعی یک ویژگی فردی و یا یک ویژگی گروهی باشد. در مثالهای مربوط به فروشندگان الماس و زندگی در حومه شهر قدس، بنظر می‌رسد، سرمایه اجتماعی یک ویژگی جمعی و مربوط به گروه باشد. یعنی بعضی گروهها و اجتماعات، بخاطر دارا بودن برخی خصوصیات، قادر هستند که نوعی از سرمایه اجتماعی را ایجاد کنند. در همین راستا کلمن مفهوم «بستگی»^۳ را مطرح می‌کند که نشانگر شبکه‌ای شدن و فراگیر بودن روابط می‌باشد، به این صورت اگر

1. Mill
2. Bentham
3. closure

دو کودکی که یکدیگر را می‌شناسند و والدین آنها نیز با یکدیگر آشنا هستند، اگر یکی از والدین ناظر بر رفتار کودکان نبود، حداقل والد دیگر ناظر باشد. یا اینکه اگر کودکان خطایی انجام دادند، کشف آن توسط یکی از والدین منجر به آگاهی والد دیگر نیز بشود. به همین خاطر، از نظر کلمن، انجمنهای مدنی، مانند انجمن اولیا و مربیان و مانند آن در ایجاد و ترویج سرمایه اجتماعی بسیار با اهمیت می‌باشند (کلمن، ۱۹۹۳). از طرف دیگر، وقتی کلمن سرمایه اجتماعی را بعنوان توانایی کنشگران در بکارگیری ساختارهای اجتماعی برای رسیدن به منافع شخصی، تعریف می‌کند، بیانگر این است که سرمایه اجتماعی یک ویژگی فردی می‌باشد، یعنی افراد متفاوت با توجه به توانایی‌ها و استعدادهای فردی‌شان، می‌توانند به میزانهای گوناگونی از امکانات گروه استفاده کنند.

در واقع، در بیشتر مطالعاتی که از مفهوم سرمایه اجتماعی استفاده شده است، آنرا بصورت یک مفهوم گروهی بکاربرده‌اند. مثلاً پوتنام (۲۰۰۱)، با بکارگیری شاخصهای عضویت و مشارکت در سازمانهای مدنی، میزان اعتماد افراد نسبت به دیگران و کمکهای نودوستانه به دیگران، میزان سرمایه اجتماعی هر یک از ایالات آمریکا را بدست آورده و سپس بین آن و متغیرهای گوناگونی مانند عملکرد مدارس، میزان تماشای تلویزیون توسط کودکان، میزان جرایم خشونت‌آمیز، برابری اقتصادی و ... عمیقاً رابطه معنی‌داری بدست می‌آورد. الوانی و شیرواتی (۱۳۸۰)، در بررسی مشکلات اداری سازمانهای بخش عمومی، سرمایه اجتماعی را بعنوان یک پدیده سازمانی در نظر گرفته، پیشنهاداتی برای غلبه بر مشکلات کاهش سرمایه اجتماعی ارائه می‌کنند. (از کیا و غفاری ۱۳۸۳) با بکارگیری اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی به عنوان سه مولفه سرمایه اجتماعی، میزان وجود آنرا در مجموعه‌ای از روستاهای شهرستان کاشان مورد مطالعه قرار داده‌اند. تعریف کردن سرمایه اجتماعی بعنوان یک پدیده جمعی، حداقل دو مشکل را بوجود می‌آورد:

۱- اگر سرمایه اجتماعی متعلق به گروه باشد، نمی‌توان منفعی را که فرد، خارج از روابط گروهی بدست می‌آورد، تبیین کند، به این معنی که بسیاری از افراد وقتی در یک گروه اجتماعی (مانند دانشگاه، تیم ورزشی و ...) قرار می‌گیرند. یک سری روابط آشنایی

و اجتماعی به وجود می‌آورند و بعداً در شرایطی دیگر، ممکن است از این روابط برای یافتن شغل یا گرفتن وام و امثال اینها استفاده کنند. یعنی روابط اجتماعی ایجاد شده در یک زمینه و محیط، در زمینه و محیطی جدای از محیط اولیه، بکار می‌آیند. نشان دهنده این واقعیت است که سرمایه اجتماعی در واقع یک پدیده فردی است (استون و همکاران، ۱۹۹۹، ص ۸).

۲- جمعی انگاشتن سرمایه اجتماعی، بر این پیش فرض استوار است که همه افراد آن گروه، در بکارگیری سرمایه اجتماعی مساوی هستند. در واقع کلمن (۱۹۹۰، ص ۴۸۳)، مطرح می‌کند، سرمایه اجتماعی دارای ویژگیهایی است که آنرا از سرمایه اقتصادی و انسانی متمایز می‌سازد، که یکی از آنها از جنبه منفعت عمومی سرمایه اجتماعی ناشی می‌شود. مثلاً در انواع ساختارهای اجتماعی، که هنجارهای اجتماعی و ضمانتهای اجرایی، تحمیلاتی را امکان پذیر می‌سازد، در درجه اول به افرادی که تلاشهای آنها برای بوجود آوردن هنجارها و ضمانتهای اجرایی لازم است، سود نمی‌رسانند، بلکه به همه افرادی که جزء آن ساختار معین هستند، سود می‌رسانند. چرا که سرمایه متعلق به جمع است، بنابراین برای استفاده همه اعضاء به یکسان قابل بهره‌برداری می‌باشد، در صورتیکه این پیش فرض چندان با واقعیت مطابقت ندارد. اگر ما بهداشت عمومی و یا آموزش همگانی را بعنوان سرمایه اجتماعی متعلق به جامعه در نظر بگیریم که برای همه افراد جامعه عرضه شده است، تحقیقات نشان می‌دهد که افراد متعلق به طبقات متفاوت، دسترسی یکسانی به آنها ندارند و حتی در درون طبقات و گروههای اجتماعی نیز میزان های دسترسی به منابع گروهی متفاوت است.

دو، دیگر ابهام دیگر در مفهوم سرمایه اجتماعی این است که اگر، همچون تحقیقات کلمن سرمایه اجتماعی توسط کارکردهایش تعریف شود، این مفهوم دچار استدلال دوری^۱ یا گردشی شده و ابطال ناپذیر می‌گردد، یعنی ما از نتیجه پدیده‌ای، به خود پدیده پی می‌بریم (ترنر، ۱۹۸۲ ص ۳۹). وقتی گفته می‌شود که اعضای یک گروه دارای سرمایه اجتماعی هستند به علت آن است که به یکدیگر اعتماد داشته، و با یکدیگر همکاری می‌کنند. و چون دارای سرمایه اجتماعی هستند، میزان اعتماد متقابل و همیاری آنها بالاست. از نظر مفهومی، علل بوجود آورنده و پی‌آمدهای

منتج شده از سرمایه اجتماعی، از یکدیگر تفکیک نشده‌اند. به گفته پورتنز (۱۹۹۸ ص ۵)، اگر بگوییم دانشجوی الف دارای سرمایه اجتماعی است یعنی چون توانسته است از شبکه اقوام خود یک وام تحصیلی بدست آورد. اگر دانشجوی ب فاقد سرمایه اجتماعی است به سبب آن است که نتوانسته است از شبکه اقوامش وامی بدست آورد. در واقع سعی شده از نتیجه سرمایه اجتماعی به خودش پی برده شود و این یک استدلال دوری می‌باشد. در ارتباط با تعریف سرمایه اجتماعی توسط کارکردهایش، یک پرسش دیگر نیز وجود دارد: کارکرد برای چه کسی؟ اینکه محفل‌های مطالعاتی دانشجویان کره‌ای دارای سرمایه اجتماعی بالا هستند، آیا برای نظامی، که آنها بر علیه اش مباره می‌کنند، نیز کارکرد است؟ یا ضد کارکرد؟ آیا تعهد گروهی و همیاری گروه‌های هنجار شکن، در یک جامعه نیز سرمایه اجتماعی به حساب می‌آیند؟ یک پرسش دیگر در همین راستا، این است که اگر ارتباط نزدیک و انسجام زیاد (سرمایه اجتماعی بالا) یک گروه، باعث «قوم محوری»^۱ و بیرون از دایره نگه داشتن «غیر خودی» ها شود، آیا هنوز دارای کارکرد است؟

سوم اینکه مفهوم سرمایه اجتماعی بعضا در معانی متناقض یکدیگر بکار گرفته شده است. پیر بورديو معتقد بود که انواع سرمایه‌ها (اقتصادی، انسانی، اجتماعی) قابل تعویض به یکدیگر می‌باشند. او حتی تا این حد پیش رفت که ادعا کند منابعی که شخص از گروه بدست می‌آورد، مبنائی برای انسجام گروهی که این منابع را امکان پذیر هستند، (پورتنز، ۱۹۹۸: ص ۳)، یعنی اینکه افراد عامدا و با برنامه‌ریزی، یک سری از ارتباطات را ایجاد می‌کنند. که بتوانند از آنها بهره‌برداری‌های اقتصادی - مادی بکنند، در صورتیکه کلمن (۱۹۹۰، ص ۴۶۲)، مطرح می‌کند که سرمایه اجتماعی، مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی کاملا تعویض پذیر نیست. اما نسبت به فعالیت‌های بخصوصی تعویض پذیر است. شکل معینی از سرمایه اجتماعی که در تسهیل کنش‌های معینی ارزشمند است، ممکن است بر کنش‌های دیگر بی‌فایده یا حتی زیانمند باشد.

برای کلمن و پوتنام، ارتباط نزدیک افراد گروه، شرط لازم برای ایجاد سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود. در واقع ویژگی مشخصه الماس فروشان یهودی در نیویورک، همین ارتباطات تنگاتنگ و فراگیر افراد بود، در صورتیکه از نظر ریچارد برت (۱۹۹۲)، سرمایه اجتماعی عبارت

است از دوستان، همکاران و تماس‌های عمومی تری که فرد از طریق آنها، فرصت‌هایی برای بکارگیری سرمایه‌های مالی و انسانی خود بدست می‌آورد، و در این راستا، هر چه شبکه ارتباطی فرد وسیع‌تر و متنوع‌تر باشد، سرمایه اجتماعی او بیشتر است، زیرا ارتباطات نزدیک در خیلی مواقع دست و پاگیر بوده و اطلاعاتی را که فرد در این دنیای پیچیده بدان نیاز دارد، برایش فراهم نمی‌کند.

نتیجه‌گیری

علیرغم فراگیر شدن و توسعه مفهومی آن، مفهوم سرمایه اجتماعی، بنظر می‌رسد به مقدار قابل ملاحظه‌ای گنگ و مبهم باشد و قبل از آنکه بتواند بطور منسجم‌تری راهنمای تحقیق و پژوهش باشد، باید بطور دقیق تعریف شود و تنوع کاربردهای آن محدود گردد. به این معنی که باید مشخص شود آیا سرمایه اجتماعی یک خصوصیت متعلق به فرد است یا متعلق به جمع؟ این پدیده و اینکه آیا این پدیده از گستردگی روابط و یا از تجمع و تعمیق روابط ناشی می‌شود و نهایت اینکه این نوع سرمایه به چه میزان قابل تعویض به دیگر انواع سرمایه می‌باشد. با این وجود، صرف نظر از اشکالات یاد شده، مفهوم سرمایه اجتماعی توانسته است که روح تازه‌ای در کالبد مفاهیمی مانند انسجام و وحدت گروهی بدمد و نشان دهد که علیرغم پیچیده شدن و عقلانی شدن فرایندهای اجتماعی، روابط شخصی و اجتماعی هنوز نقش برجسته‌ای در جامعه بازی می‌کنند.

منابع

- ۱- ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا، توسعه روستایی با تاکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نشر نی، ۱۳۸۳.
- ۲- الوانی، سیدمهدی، شیروانی، علیرضا، اصلاحات اداری و سرمایه اجتماعی: تنگناها و چاره‌ها، مدیریت و توسعه، شماره ۱۰ پائیز، ۱۳۸۰.
- ۳- ترنر، جانانان اچ، ساخت نظریه جامعه شناختی، ترجمه عبدالعلی لهسانی زاده، ۱۳۸۲، شیراز: انتشارات نوید، ۱۹۸۲.
- ۴- چلبی، مسعود، جامعه شناسی نظم، تهران، نشر نی، ۱۳۷۵.

- ۵- شارخ پور، محمود، ابعاد و کاردکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن، مسائل اجتماعی ایران، تهران انجمن جامعه شناسی ایران، ۱۳۸۳.
- ۶- فاتحی، ابوالقاسم، تاثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی دانشجویان در شهر تهران در سال ۱۳۸۳، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، پایان نامه دکتری جامعه شناسی، ۱۳۸۳.
- ۷- کلمن، جیمز اس، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، ۱۳۷۷، تهران نشر نی، ۱۹۹۰.

8. Astone, Nan Marie, et al. (1999). *Family Demography, Social Theory and Investment in Social Capital*, Population and Development Review, v. 25. n. 1p. 1-31.
9. Coleman. James s. (1990). *Foundations of social Theory*, Harvard university press.
10. Coleman, James s. (1988). *Social Capital in the Creation of Human Capital*" American Journal of Sociology v. 94 , supplement p. s95-s120.
11. Coleman, James s. (1993). *The Rational Reconstruction of Society* ,American Sociological Review, v. 58, p.1-15.
12. Collins, Randall and Makowsky, Michael.(1989). *The Discovery of society*, fourth edition, New york: Random house.
13. Lin, Nan, Vaughn, john and Ensel,walter. (1981). *Social Resources and Occupational Status Attainment*, Social Forces, v. S9, n. 4, p. 1163-1181.
14. Portes, Alejandro.(1998). *Social Capital: its Origins and Applications in Modern sociology*, Annual Review of Sociology, v. 24. p.1-24.
15. Putnam, Robert (1995). *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, Journal of Democracy, v. 6, 65-75.
16. Putnam, Robert (1993). *Making Democracy Work*, Princeton University Press.
17. Putnam, Robert (2001). *Social Capital Measurement and Consequences*.
18. Isuma, v. 2. n. 1p. 1-15.

19. Schoen Robert et al. (1996). *Why Do Americans Want children?* Population and Development Review, v. 23, n. 3, p. 333-358.
20. Turner, Jonathan H. (1982). *The Structure of Sociological Theory*. Homewood. Illinois: The Dorsey Pres.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی